

Part-3.pdf. **12.** *Chynoweth P.* Legal research / Advanced Research Methods in the Built Environment / A.Knight, L.Ruddock; Blackwell Publishing. 2008. P.32. **13.** *Варга Ч.* Правова доктрина: методологія і онтологія // Право України. 2011. № 8. С. 102. **14.** *Баранова Ю.О.* Методологічні правила порівняльно-правових досліджень: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.01. Одеса, 2015. С. 12. **15.** Там само. С. 12. **16.** *Оніщенко Н.М.* Цит. праця. С. 8, 13. **17.** *Chynoweth P.* Op. Labor. P. 34.

УДК 340.111.5

О. П. ЧЕРНОВОЛ

ТЕОРЕТИЧНІ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

З'ясовуються особливості теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в Україні та Польщі. Визначено ключові елементи цих моделей та характеризується кожен з них. Проаналізовано переваги та недоліки існуючих теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в Україні та Польщі.

Ключові слова: *обов'язки, теоретична модель, елементи, правове забезпечення, реалізація.*

Черновол О.П. Теоретические модели правового обеспечения и реализации обязанностей человека и гражданина в Украине и Польше: сравнительный аспект

Выясняются особенности теоретических моделей правового обеспечения и реализации обязанностей человека и гражданина в Украине и Польше. Определены ключевые элементы этих моделей и характеризуется каждый из

© **ЧЕРНОВОЛ Ольга Петрівна** – аспірант відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

них. Проанализированы преимущества и недостатки существующих теоретических моделей правового обеспечения и реализации обязанностей человека и гражданина в Украине и Польше.

Ключевые слова: *обязанности, теоретическая модель, элементы, правовое обеспечение, реализация.*

Chernovol Olha. Theoretical models of legal support and implementation of man and citizen duties in Ukraine and Poland: comparative aspect

The study is devoted to clarifying the features of theoretical models of legal provision and implementation of the duties of man and citizen in Ukraine and Poland, highlighting the key elements of these models and characterizing each of them. The advantages and disadvantages of existing theoretical models of legal support and realization of man and citizen duties in Ukraine and Poland are analyzed.

Keywords: *duties, theoretical model, elements, legal support, implementation.*

Питання побудови ефективної моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина має велике теоретичне і практичне значення для України, оскільки наразі відбуваються складні політичні процеси, які потребують інноваційних підходів до врегулювання суспільних відносин, у тому числі побудови відносно нової моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина. Тому теоретичного опрацювання потребує зарубіжний досвід щодо теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина країн Європейського Союзу. Варто зауважити, що у більшості цих країн інститут обов'язків людини і громадянина почав юридично формуватися після Другої світової війни у зв'язку з прийняттям найважливіших міжнародно-правових актів.

При цьому Польщі за короткий період вдалося не тільки стати сучасною державою, а й провести конституційну, адміністративну, судову, освітню та інші необхідні реформи, які дозволили побудувати ефективну модель правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина. Тому для України, яка тепер проходить цей шлях, дуже корисним буде дослідити теоретичну модель

правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в Польщі, її основних складових та механізмів реалізації, що дозволить виявити недоліки в існуючій українській моделі та в подальшому внести відповідні зміни до чинного законодавства України.

Розвиток вітчизняної науки і формування демократичних інститутів неможливі без урахування досягнень відповідної теорії і практики зарубіжних держав. Розпочатий в Україні конституційний процес поставив на порядок денний низку актуальних питань, відповіді на які повинні дати не тільки політики, але і, перш за все, правознавці.

Водночас в українській юридичній науці питання дослідження теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина характеризується фрагментарністю та поверховістю. Варто зазначити, що дотепер відсутній порівняльно-правовий аналіз теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в Україні та держав-членів Європейського Союзу.

Одним із ключових і невід'ємних елементів правового статусу особи є обов'язки, які людина несе перед суспільством, державою та іншими учасниками суспільних відносин. Інститут обов'язків є відносно самостійним та включає певне коло правових норм, характерною ознакою яких є єдність та групування в окремий блок у складі правового статусу особи. При цьому призначення вказаних норм визначається тим, що виконання обов'язків є передумовою реалізації прав і свобод людини і громадянина. Тобто особа зобов'язана виконувати визначене державою коло обов'язків, щоб при використанні своїх прав і свобод не завдавати шкоди державі, суспільству та іншим учасникам суспільних відносин.

Думка про те, що існує тісний зв'язок між правами та обов'язками, не є новою ані в теорії, ані в практиці. Людина та/або громадянин у повсякденному житті зобов'язані виконувати певне коло обов'язків по відношенню до інших учасників суспільних відносин, суспільства в цілому та держави. Деякі з цих обов'язків не є визначе-

ними, оскільки не мають правового закріплення, і як наслідок - відсутність можливості застосування санкції у разі їх не виконання.

Взаємозв'язок інститутів обов'язків та прав і свобод, дістав своє вираження через правове закріплення в конституціях зарубіжних країн відповідних норм, які встановлюють вказаний взаємозв'язок. Зафіксовані в Конституції обов'язки визначаються як основні, і не тільки відображають свою значимість, а й вказують на форму закріплення – Основний закон. Відтворення в конституційно-правових нормах обов'язків є вимогою держави до поведінки осіб, які постійно проживають або перебувають на законних підставах на її території, або тільки до поведінки громадян цієї держави. Але обов'язки не завжди закріплюються в конституційних нормах, хоча вони існують в тих галузях права (адміністративного, кримінального і т.д.), які закріплюють зазначені обмеження.

Зокрема, положення статті 23 Конституції України закріплюють єдність обов'язків з правами і свободами, а також з державою та суспільством, а саме: кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості¹.

Саме взаємозв'язок даних інститутів є основою побудови моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина, оскільки встановлює значимість, роль та юридичну силу кожного з них.

Загальновідомо, що сутність юридичних конструкцій розкривається не лише завдяки аналізу правових категорій, які є формою відображення правової дійсності, але й завдяки виявленню правових моделей, що є засобами вираження внутрішньої структури складного правового явища, несуть інформацію про об'єкт.

У широкому розумінні категорія «модель» означає будь-який образ, аналог (уявний чи умовний: зображення, опис, схема, креслення, графік, план, карта, тощо) будь-якого об'єкта, процесу або явища («оригіналу» даної моделі), що використовується в якості його «заступника», чи «представника»². Найчастіше в ролі моделі

виступає інший матеріальний або уявний об'єкт, що замінює в процесі дослідження об'єкт-оригінал.

При цьому дослідники трактують дефініцію «модель» досить неоднозначно. Відтак залишається невизначеним місце у логічних рядах загальної теорії права дефініції «правова модель», що і має наслідком необхідність проведення її ґрунтовного аналізу.

Змістовне визначення дефініції «правова модель» та її ознак наводить О. Безруков, який вважає, що під даною категорією слід розуміти створену в результаті абстракції, ідеалізації форму відзеркалення правової дійсності, що знаходиться у відносній відповідності з досліджуваним об'єктом, та є засобом вираження внутрішньої структури складного правового явища, що несе інформацію про об'єкт або виконує спеціальне описове (демонстраційне) завдання³.

При цьому закріплення за юридичною конструкцією нормативної функції дозволяє виявити правові категорії як засоби впорядкування правового матеріалу шляхом встановлення абстракції реально існуючих відносин. Загальні правові категорії дають найменування відповідним структурним понятійним рядам, які їх характеризують. Ці понятійні ряди і становлять каркас спеціальних теоретичних побудов. Це дозволяє, з урахуванням даних характеристик, зосередити увагу на логічних дефініціях і зв'язках, які з них випливають⁴.

Варто зауважити, що в більшості країн світу модель забезпечення та реалізації обов'язків характеризується чіткою ієрархічністю нормативно-правового визначеного кола обов'язків. Тобто, зазвичай основні обов'язки закріплені на конституційному рівні, а допоміжні – передбачені правовими актами, що слугують для врегулювання окремих сфер суспільного життя.

В цьому контексті не є винятком і досвід України та Польщі, оскільки теоретичні моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина обох країн є досить подібними, а закріплення основних обов'язків базується на принципі їх рівності. Як правило, в умовах застосування ліберальної концепції прав і сво-

бод людини перелік основних обов'язків особи визначається в обмеженому обсязі, а то і зовсім не згадується в Конституції.

Так, в Конституції України обов'язкам відведено лише 4 статті (статті 65-68) з 48, закріплених в розділі II, присвяченому правам і свободам людини і громадянина. Для порівняння зазначимо, що в Конституції УРСР 1978 року в 11 статтях були закріплені основні обов'язки, що, в свою чергу, становило 1/3 від загальної кількості статей, присвячених правам та обов'язкам громадян⁵.

При дослідженні польського досвіду побудови моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина слід враховувати ту обставину, що Польща має багатий досвід демократичного розвитку, в тому числі і в галузі конституційного будівництва. Її «Закон про управління» 1791 року (мовою оригіналу – «Ustawa Rządowa») вважається не тільки першою польською, а й однією з перших європейських конституцій в сучасному розумінні цього терміну. Важливим кроком в цьому напрямку, а саме в розвитку національної демократії, конституційної держави, свого часу стало прийняття Конституції Польщі 1921, 1935 і 1952 (як Конституція ПНР) років⁶. Однак, після зникнення з політичної карти світу Радянського Союзу і країн соціалістичного табору, потреба Польщі в новій Конституції, яка б включала в себе нові підходи до побудови моделі забезпечення та реалізації основних обов'язків, шляхом ефективного визначення їх кола, постала особливо гостро.

Характеризуючи Конституцію Республіки Польща, слід зазначити, що вона увібрала в себе традиції не тільки польського, але й закріпила основні досягнення сучасного європейського конституціоналізму. Окремі аспекти загальної характеристики Конституції Республіки Польща у вітчизняній правовій науці проаналізовані в працях Н.А. Баймуратова, А.З. Георгици, М.І. Марчука, О.В. Марцеляка, П.Б. Стецюка, В.М. Шаповала та інших, опублікованих, в тому числі, і в наукових збірниках, присвячених проблематиці Конституцій України та Польщі⁷.

Чинна Конституція Республіки Польща, яка була прийнята Національними зборами 2 квітня 1997 року, шляхом проведення

конституційного референдуму. Забезпечувати дотримання Конституції Республіки Польща покликані всі державні органи, але особлива роль відведена спеціальному суду – Конституційному Трибуналу. У кожного громадянина є право подавати в Конституційний Трибунал скарги про порушення Конституції Республіки Польща.

В умовах застосування ліберальної (західної) концепції прав людини більшість демократичних конституцій обмежилися встановленням мінімуму конституційних обов'язків. Таким шляхом скористалася і Україна, однак якщо брати до уваги Конституцію Польщі, то в ній закріплено менше коло обов'язків порівняно з Україною. Зазначене, доводить той факт, що в Польщі увага приділена правам, а не обов'язкам, що дозволяє на законодавчому рівні закріпити обмежений їх перелік, саме ця обставина на практиці і має наслідком більш ефективне врегулювання взаємозв'язку інститутів прав, свобод та обов'язків.

Змістом польської моделі правового закріплення обов'язків людини і громадянина є система правових норм, які закріплюють визначене коло юридичних обов'язків (з урахуванням джерел їх правового визначення), перелік суб'єктів на яких поширюється обов'язковість останніх та механізм їх реалізації, при цьому держава зберігає за собою можливість застосування відповідальності за ухилення від їх виконання.

Крім того, у польській моделі правового закріплення обов'язків людини і громадянина представлена своєрідна ієрархізація обов'язків. Зокрема, у польській юридичній літературі була спроба визначити якою мірою юридична наука використовує категорію «основні» щодо обов'язків. Деякі вчені зауважили, що цей термін використовується для виділення певної категорії обов'язків з числа інших юридичних обов'язків. Ця назва передбачає також, що критерієм виділення цього виду обов'язків в окрему групу виступає ранжування важливості кожного типу обов'язків⁸.

Таким чином, спостерігається схожість теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадяни України та Польщі і у їх структурі, оскільки для них характерна на-

явність джерела правового закріплення таких обов'язків, суб'єкта на якого покладено обов'язок виконання останніх, об'єкта (сфера правовідносин, яка врегульовується шляхом визначення конкретного обов'язку), суб'єкта владних повноважень, який безпосередньо наділений повноваженням законодавчо визначати коло обов'язків. При цьому, не менш важливим елементом моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина є механізм забезпечення виконання таких обов'язків, оскільки без його створення сама модель не буде ефективною.

Крім того, при порівнянні теоретичних моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина України та Польщі, прослідковується відмінність у формі їх правового закріплення. Наприклад, в Конституції Польщі основним обов'язком відведений окремий підрозділ глави другої, де в кожній статі визначений обов'язок, який повинен виконувати кожний громадянин Польщі. Однак, в Конституції України спостерігається їх розпорошеність, тобто відсутність поділу прав і обов'язків в окремі підрозділи. Саме це є однією із обставин, яка призводить до того, що інститут юридичних обов'язків залишається поза увагою як вчених, законодавців, так і громадян України.

Отже, закріплюючи основні та додаткові обов'язки людини і громадянина, держава, таким чином, сприяє налагодженню найважливіших зв'язків між публічно-владними суб'єктами і суспільством, шляхом пошуку та узгодження ефективних векторів досягнення особистих і суспільних інтересів. Водночас, обов'язки повинні бути забезпечені відповідними переконаннями, вихованням і примусом в тій мірі, в якій це передбачено міжнародними актами, при цьому враховуючи традиції конкретної країни.

З огляду на вищевикладене, слід зазначити, що положення конституцій України та Польщі, в яких закріплені основні обов'язки, в основному змістовно кореспондуються і корелюються з міжнародними актами.

Що стосується досвіду Польщі у визначенні видів і кількості обов'язків, передбачених для виконання громадянами Республіки Польща, то в результаті закріплення саме такої моделі правового забезпечення та реалізації обов'язків цій державі вдалося створити

ефективний механізм взаємодії держави і громадян. У той же час важливо відзначити наявність схожості моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в Україні та Польщі. Але, порівняно з Польщею, в Україні ця модель виявилася малоефективною, оскільки основні обов'язки в більшості своїй є декларативними, так як на практиці ми можемо спостерігати не чіткість їх законодавчого закріплення та малоефективність механізму їх реалізації. Тому, дослідження досвіду і моделей правового забезпечення та реалізації обов'язків людини і громадянина в країнах Європейського Союзу, дозволить Україні підібрати більш ефективну модель і внести відповідні зміни на законодавчому рівні.

1. Конституція України // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Большой энциклопедический словарь (БЭС). URL: http://slovonline.ru/slovar_ctc/b-13/id-38716/model.html.
3. Безруков А. Правовая модель как инструмент юридической науки и практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2008. С. 8.
4. Скрипник О.В. Правові категорії та правові моделі як компоненти юридичної конструкції // Ел. наук. фах. видання «Порівняльно-аналітичне право». 2014. № 2. С. 58-62.
5. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W DU19970780483>.
6. Konstytucje Rzeczypospolitej oraz komentarz do Konstytucji RP z 1997 roku / pod red. J. Bocia. Wrocław, 1998. S. 198.
7. Problemy stosowania Konstytucji Polski i Ukrainy w praktyce. Pod redakcją Mirosława Granata, Jacka Sobczaka. Lublin: Verba, 2004. S. 76.
8. Wierusrewski R. Podstawowe obowiązki obywateli PRL. Wrocław W-w Krakow - Gdansk - Lodz, 1984. S. 32.

Chernovol Olha. Theoretical models of legal support and implementation of man and citizen duties in Ukraine and Poland: comparative aspect

Historically, the legal systems of each country of the world during its development was regulate social relations provided for a certain set of legally established

norms (rules of conduct), which resulted in the construction of different models of mandatory, prohibited or permitted behavior of the participants in the legal relationship. Such models served to regulate and protect public relations subject to legal regulation or objectively need such a settlement. The principle of constructing these models was based on the provision of one of the participants in the social legal relations of subjective rights and the assignment of legal duties, while establishing a direct link between rights and duties.

The question of building an effective model of legal provision and realization of the duties of man and citizen has a great theoretical and practical significance for Ukraine, since complex political processes are taking place that require innovative approaches to the regulation of social relations, including the construction of a relatively new model of legal support and realization of the duties of man and citizen. Therefore, a significant theoretical contribution to the construction of such a model will be a thorough study of foreign experience, in particular, the theoretical models of legal support and the realization of the responsibilities of man and citizen of the European Union.

At the same time, in Ukrainian legal science, the study of theoretical models of legal provision and the realization of the duties of man and citizen is characterized by fragmentary and superficiality of such research. It should be noted that the Ukrainian scientists did not conduct a comparative legal analysis of the theoretical models of legal provision and realization of the duties of man and citizen in Ukraine and Member States of the European Union.

At the same time, given that in a short period of time, Poland managed not only to become a modern and powerful constitutional state, but also to carry out constitutional, administrative, judicial, educational and other necessary reforms, which allowed to build an effective model of legal support and implementation of duties of man and citizen. Therefore, in the current difficult time for Ukraine, it will be very useful to study the theoretical model of legal provision and realization of the duties of man and citizen in Poland, its main components and the mechanism of its realization, which will allow to identify shortcomings in the existing Ukrainian model and subsequently to make appropriate changes to the current legislation of Ukraine.

The theoretical models of legal provision and realization of human rights and citizens of Ukraine and Poland are similar in the structure of such models. Since the Ukrainian and Polish models are characterized by the existence of a source of legal

consolidation of such duties, the subject of which is obliged to perform the latter, the object (the sphere of legal relationship, which is regulated by the definition of a specific obligation), the subject of authority (directly empowered to legislatively define the range of responsibilities). At the same time, one should not forget that an equally important element of the model of legal provision and realization of the duties of man and citizen is a mechanism for ensuring the fulfillment of such duties, since without establishing the proper mechanism the model itself will not be effective and it will not be clear its expediency introduction.

At the same time, it is important to note the similarity of models of legal support and realization of the duties of man and citizen in Ukraine and Poland. However, in comparison with Poland, in Ukraine this model proved to be ineffective, since the main duties in the majority are declarative. Therefore, studying the experience and models of legal support and realization of the duties of man and citizen in the countries of the European Union will allow Ukraine to find a more effective model and make appropriate changes at the legislative level.

Keywords: duties, theoretical model, elements, legal support, implementation.